

TÁJVÉDELEM, HAGYOMÁNY, HELYI TÁRSADALOM (A TÁJHASZNÁLAT AKTUÁLIS KÉRDÉSEI EGY MECSEKI APRÓFALU PÉLDÁJÁN)

MÁTÉ Gábor

MTA Néprajzi Kutatóintézet
1014 Budapest, Országház u. 30., e-mail: mategab@gmail.com

Kulcsszavak: tájvédelem, hagyomány, néprajz, tájhasználat, Kárász, Mecsek

Összefoglalás: A táj- és természetvédelem célja a táj természeti és kulturális elemeinek, értékeinek megőrzése és kezelése. Kárász községben végzett kutatásaim azt mutatják, hogy ez a törekvés nem a helyi lakosság körében, hanem más társadalmi közegben, magasabb döntéshozatali szinten fogalmazódik meg. A 20. század első felében a táj védelme helyi viszonylatban közvetett formában volt jelen. A közösség egyensúlyra törekedett, ami megnyilvánult társadalmi, gazdasági és természeti szinten egyaránt. Ennek alapjai a társadalmi kötöttségek mellett a nagyobb autonómia, a szokásjog szélesebb érvénye és a közös tulajdonlás voltak. A kollektívizálás társadalmi és tájhasználati téren is gyökeres változást hozott. Napjaink individualizálódott helyi társadalmában a „hagyományos” szellemi és természeti értékek megmentése anakronisztikusnak tűnik. A táj használata szélsőséges, amit a szigorú előírások és a védelem mellett a piacorientáltság jellemez. A természet- és értékvédelem által védett területek és a rájuk vonatkozó előírások országos, világméretű konfliktusok lecsapódásaként jelennek meg a tájban, amely az emberi aktivitás csökkenése következtében egyre inkább „kiüresedik”. A tájhasználat múltbéli sajátosságai fontos összefüggésekre mutatnak rá a tájvédelem és a vidéki lakosság viszonyrendszerének kérdésében, elsősorban a tulajdonlás, a munkaszervezés és az erőforrások kihasználásának terén.

Bevezetés

Tájaink mai képe, állapota egy hosszú történeti folyamat, emberi és természeti erők kölcsönhatásának eredményét tükrözi. Az utóbbi ötven év két lényeges eszmei áramlatot szült: a természet védelmének szükségességét és a hagyományos értékek, a kulturális jelenségek „megmentésének” igényét. Előbbi főként ökológiai alapokon áll, utóbbi pedig alapvetően régmúlt történeti korok gazdálkodásbeli és tájképpel harmonizáló tárgyi (pl. gazdasági épületek, táji elemek) elemeinek védelme, újjászervezése érdekében alakult. E két kérdéskör mérlegelése fontos a táj sokszínűségének és értékeinek megőrzése szempontjából. Vizsgálatuk jelentőségét mutatja, hogy a tájak tudományos, gazdasági, ökológiai és szellemi értékeinek elismerése és megőrzése érdekében Európa – s ezen belül Magyarország – külön egyezményben (Európai Táj Egyezmény) foglalt állást.

Mindezekkel összhangban tanulmányomban egy szélesebb körű, a tájhasználat egészével foglalkozó kutatás gazdálkodás- és társadalomtörténeti, valamint ökológiai szempontból aktuálisnak vélt kérdéseit vizsgálom. A helyi lakosság tájhasznosításának és a táj védelmének viszonyrendszerével, ennek történetiségével (20. század első fele), valamint jelenleg tapasztalható ellentmondásaival foglalkozom. Munkámban sort keríték a hagyományos tájhasználat fogalmának, és a kifejezés problematikuságának bemutatására is. Következtéseimet hangsúlyozottan közösségközpontú látószögökből foglalkozom meg.

Anyag és módszer

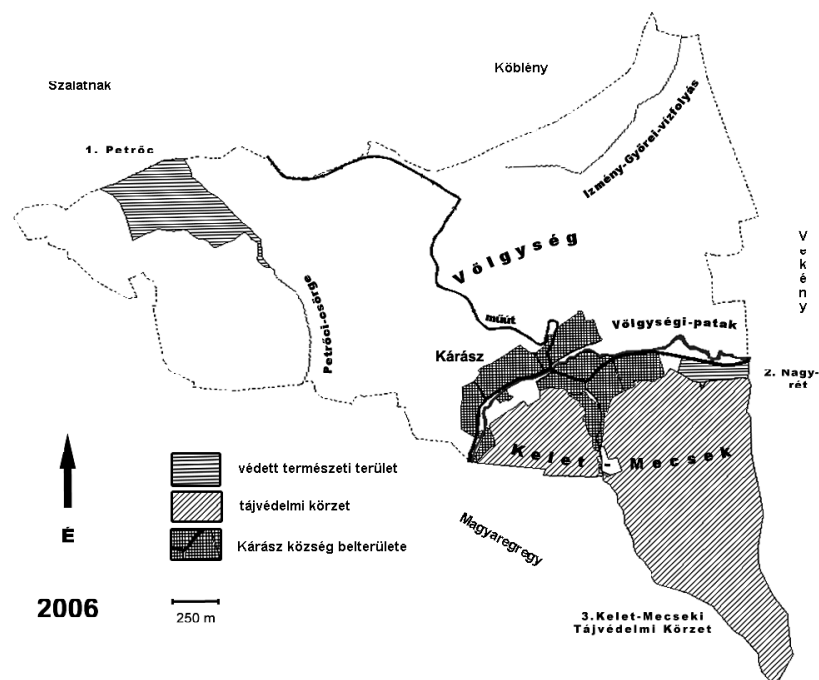
A tájökológia a természet térbeli elrendeződésének sokszínűségét, a táji heterogenitás működését, valamint az ember helyének és lehetőségeinek meghatározását vizsgálja (CSORBA 2004). A táj kutatásának interdiszciplináris jellege folytán a vizsgálatokban a néprajztudomány is érintett. Elsősorban a társadalmi csoportok, közösségek szerepkörét, a tájban végzett munka, illetve a tájátalakítás történeti változékonyságát, a társadalmi és gazdasági viszonyok tájra gyakorolt hatását vizsgálja. A néprajz és a tájökológia közös nevezőjének az emberföldrajz összetett szemléletmódját tekintem.

Anyaggyűjtésem – a néprajztudomány gyakorlatát követve – alapvetően a helybeli lakosokkal és a tájhasználatban érintett szereplőkkel történt beszélgetéseken alapult. Saját gyűjtéseim mellett (2004–2006) Andrásfalvy Bertalan (1966) néprajzi gyűjtéseinek jegyzetanyagát is felhasználtam. Ezt kiegészítették a tereptapasztalatok, a földfelszínre és a vegetációra vonatkozó saját megfigyelések. A tájhasználat történeti dokumentumaiként a Baranya Megyei Levéltár úrbéri rendezéssel kapcsolatos iratait, a hivatalos statisztikákat (KSH), valamint katonai és kataszteri térképeket használtam, melyek a jelenkorra vonatkozó ismeretek történeti összefüggéseit világították meg. Szakirodalmi vizsgálódásaim a térségre vonatkozó természet- és társadalomtudományi munkákra, valamint a néprajztudomány tájhasználatával és hagyománnyal kapcsolatos elméleti irodalmára irányultak.

Földrajzi elhelyezkedés és a település adottságai

Kárász a Mecsek hegység északi peremén fekvő aprófalu. Lakossága 2005-ben 369 fő volt, mely 1962 óta folyamatosan csökken. A község három földrajzi kistáj találkozásánál települt, északra a dombsági jellegű Völgység, délre a hegységi jellegű Keleti-Mecsek nyugatra pedig a Baranyai-Hegyhát emelkedettebb dombsora húzódik.

Klímája mérsékelten meleg és mérsékelten nedves. Az évi átlagos napfénytartam 2000–2050 óra, a középhőmérséklet 10,0 °C, a csapadék évi összege 710 és 730 mm között ingadozik (FAZEKAS 2004). A településhatárban a domborzati tagoltságnak és az emberi tevékenység hatásának megfelelően három jól elhatárolható térszínnel, a Völgységi-patak völgyével, a Mecsekkel és a helyi lakosság által Hegyhátnak nevezett térséggel találkozunk (1. ábra). A falunak teret adó Völgységi-patak völgyében a patakpartra korlátozódó őshonos társulások mellett gyümölcsösök és kerti földek (intenzív mezőgazdasági területek), valamint kaszálórétek vannak. A mecseki területeket főként erdészeti kezelésben lévő extrazonális bükkösök és gyertyános tölgyesek uralják, egykori legelőterületei kökény és galagonya cserjéssé váltak. A hegyháti (földrajzilag Völgység) térségben túlnyomóan szántóföldeket, leromlott szőlő- és gyümölcsöskerteket, cserjésedő legelőket és akácerdőket találunk.

1. ábra Kárász védett területei
Figure 1. Conservation areas of Kárász

Eredmények és értékelés

A helyi társadalom és a tájvédelem

Kárászon az első, emlékezetben is fellelhető, tájhasználatot aktívan érintő intézkedés a kenderáztatás korlátozása volt. Az országos rendelkezés alapja a természetes vizekben – így a Völgységi-patakban is – az áztatás (rothadás) következtében, oxigénhiány miatt fellépő halpusztulások megakadályozása volt. A kenderáztatást az 1894-es XII. t.c. korlátozta, amit az 1925-ös 77.777-es rendelet módosított, enyhített (LUKÁCS 1929). Az első tágabb hatályú, a helyi lakosságtól független kezdeményezés a Kelet-Mecsek Tájvédelmi Körzet létrehozásakor történt (1977), mely a Völgységi-pataktól délre fekvő mecseki erdőterületeket érintette. A védett területek köre azóta tovább bővült. Védettséget élvez a határ északnyugati szegletében fekvő petróci gyepterület (korábban szántók és legelők), valamint a falu legnagyobb kaszálórétje, a Nagy-rét. Védett továbbá a Völgységi- és Petróci-patak, amit mindkét esetben ökológiai szempontok (ökológiai folyosó), és a patakmeder beavatkozás-mentessége indokol. A településhatárnak ma megközelítőleg 40%-a védett.

A sokszínűség, illetve táji értékek védelme az előbb vázolt törekvéseket megelőzően közvetett formában volt jelen. A kollektivizálás előtt (1961) fennálló – hagyományosnak nevezett – helyi gazdálkodási rend, területhasználat alapköve a viszonylagos egyensúly biztosítása volt, melynek gazdálkodásbeli és munkaszervezeti, társadalmi, továbbá természeti vonatkozásai ismerhetők fel.

Egyensúlyra, kiszámíthatóságra volt szükség a gazdálkodás, a megélhetés egyéni szintjén. A két világháború között a létbiztonság alapját a „több lábon állás” (mezőgazdaság, fuvarozás, erdőmunkák, háziipar), a megbízható, helyhez alkalmazkodó állat- és növényfajták (bonyhádi szarvasmarha, helyi gyümölcs- és zöldségfajták) tartása, illetve tenyésztése, a vegetációs időszak teljesebb kihasználása (korai, nyári, őszi fajták), a gyűjtögetés jelentette.

Egyensúlyra törekedett a közösség az erdők és legelők hasznosításakor is, melyet a közös tulajdonlás szavatolt. Használatukat a Legeltetési Társulat, valamint az Erdőbirtokosság szabályozta. Sajátos módon, a helyi jogszokások és állami törvények értelmében működtek. A gazdasági érdekek érvényesítése mellett (állandó faértékesítés, bérbeadás, haszon elosztása) kedvezményt biztosítottak a rászorulóknak (rőzsehordás, alomszedés), valamint azoknak, akiknek munkája a közösség érdekeit szolgálta (pl. a bognárok licit nélküli favásárlása). A legelő a földnélküliek számára volt különösen fontos, akik takarmány hiányában kizárólag ezen nevelhették fel szarvasmarhájukat. Az állatszám korlátozásával és a legelők időszakos változtatásával a társulat a túllegeltetés ellen is lépéseket tett. Az erdők használatára a falu összes családjának lehetősége volt, azzal a megkötéssel, hogy a rész nem alanyi jogon, hanem teleknagyság alapján járt. Az eltérő birtokviszonyok következtében fellépő egyenlőtlenségeket a jogrészek adás-vétele kiegyenlítetté tette. A közösség számára fontos, házépítéshez szükséges sárgaföldet (agyagos lösz), követ a közös területről bányászhatták ki, ellenszolgáltatás nélkül. Az intenzív piaci árutermelésbe a 19. és a 20. század fordulóján, elsősorban az istállózó állattartás révén kapcsolódott be a falu, amely azonban – az erőforrások szűkössége folytán – nem eredményezett nagyarányú vagyoni különbségeket.

Mindezek fölött, a társadalmi meghatározottság függvényében mondható ki végül, hogy a gazdálkodásban nagyon fontos elem volt a természeti, vagyis az életadó feltételek megbecsülése. A tájhoz történő viszonyulás tehát az értékeknek és céloknak nem a mai alapállását tükrözi, mégis, vagy talán éppen ezért fogalmazható meg az, hogy a védelem bizonyos elemei jól működtek. Mindez összhangban van Andrásfalvy Bertalan megállapításával, miszerint „az ember életvitelével, megmaradásához szükséges javak biztosításával nemcsak szegényíti, rontja a természetet, a biodiverzitást, hanem gazdagíthatja is.” (ANDRÁSFALVY 2006).

A helyi gazdálkodásnak – a török kiűzése óta figyelemmel kísért – folyton alakuló rendszere azzal akadályozta meg a térség tájökológiai állapotának romlását, hogy helyben hagyta a felszíni adottságnak megfelelő növénytakarást vagy azt a vízhatásnak, erózióknak, kedvezőtlen talajviszonyoknak leginkább ellenálló kultúrvegetációvá alakította át. Kárászon a patakok menti sásos égerligetek helyén többnyire kaszálórétek, magas-kórós társulások keletkeztek. A zárt gyeptakaró továbbra is nedvesen maradt, megőrizve ezzel a völgyek talajtani, mikroklimatikus adottságait. A szántók a jobb adottságú, laposabb dombhátakon, a legelők a magasabb vagy meredekebb, nehezen megközelíthető határrészekén alakultak ki a természetes erdőtakaró egy részének kiirtása révén. Az állatállomány nyíltabb, de erdők között fekvő legelőkön vagy a laza lomb-koronaszintű,

vegyes fafajokból álló, ún. legelőerdőkben legelt. A meredekebb legelőrészeket jellemzően fásan (legelőerdőknek) hagyták, mely az állatállomány takarmány-ellátása terén (legkorábban itt sarjadt a fű, valamint a makk és vadgyümölcs-termés miatt) és az erózió ellen is jó szolgálatot tett. A délies domboldalakon szőlő- és gyümölcsöskertek alakultak. Fazekas Imre (2005) szerint ezáltal kivételes ökológiai értékeket képviselő, ember által alakított, de önfenntartásra nem képes rendszerek alakultak ki. Szerepük főként a biológiai sokszínűség megőrzésében van, miközben hozzájárulnak egyes fajok elterjedésének, migrációjának biztosításához (FAZEKAS 2005). Az emberi tevékenység mérséklődése, a kertművelés és az állattartás visszaesése miatt az érintett területeken mára a szukcesszió igen előrehaladt.

A falu határában, részben a közösségi kontrol miatt tarvágás, túllegeltetés, egyéb, az egész falut sújtó (ökológiailag és gazdaságilag káros) környezeti visszahatás a 20. század első felében nem következett be. Ez azért volt lehetséges, mert a gyors haszon-szerzés lehetőségét a rögzült társadalmi- és birtokviszonyok mellett helyi intézmények (Legeltetési Társulat, Erdőbirtokosság, Község) is korlátozták. A diverzitásnak gyakorlati szerepe volt, a természeti sokszínűség kiterjesztése az ember életlehetőségeit szilárdította. Ebben a közegben mély természet- és tájismeret formálódott ki. A mindennapi munkavégzés, a gyakorlati, tapasztalati ismeretek, a hiedelmek, az élmény- és mondanvilág együttesen töltötték meg a tájat, a falun kívüli világot. Így valóban a tájvédelmi egyezményben megmentésre – még mindig – váró, a sokszínűség alapját képező kulturális jelenségek és értékek alakultak ki.

A kollektivizálással a magán és közösségi birtoklás korábbi formái átalakultak. A mélyreható társadalmi és mentális változások a tájhasználat átalakulásában, a gazdálkodás új rendjében fizikailag is megnyilvánultak.

A helyi szövetkezetek megalakulásával (Kárász, Magyaregregy, Szászvár stb.), majd egyesülésével, továbbá az erdők állami tulajdonba vételével piacérdekelte gazdasági üzemek keletkeztek. A helyi adottságok sokoldalú használata helyett – fokozatosan – a szelektív tájhasználat (szántóföldi növénytermesztés) és az értékesíthetőség szempontjai érvényesültek. Ezek eredményeként leépült az állattenyésztés, visszaszorult a gyümölcs-termesztés és a szőlőművelés, egyedül az erdő (döntően akác) nyert teret. A térbeli aktivitás az elmúlt ötven év alatt lényegesen csökkent, ami a dűlőutak, gyalogutak és víznyerő helyek használatában nyomon követhető (MÁTÉ 2006). Ezzel a helynevek kialakulásának és továbbélésének alapja is változott.

A kárpótlás óta (1991) a természeti erőforrásokat önálló hatáskörrel és tulajdonnal rendelkező, egymástól független szereplők (egy magángazda, a volt termelőszövetkezet, a vadásztársaság, turisták, szőlőtulajdonosok stb.) használják. A mezőgazdaságban a tájkielégés térbeli keretét nem a településhatár, hanem a gazdaságos üzemméret szabja meg. A tájhasználat kikerült a faluközösség kontrolja alól. A táj nem közvetlenül az önellátást szolgálja, a természetű növényféléket és vetésterületüket, valamint az állatok fajtáját és számát az éppen aktuális piaci feltételek szabják meg. Ez kedvezőtlen a helyi adottságok és a környezet állapotának szempontjából. Jó példa erre a helyi méhészkedés és a vadászat változó gazdasági szerepköre.

A 20. század első felében a helyi méhészek legfeljebb családjuk, szomszédságuk igényeit elégítették ki lévén, hogy általában három-négy méhcsaládjuk volt. A megélhetésből űzött méhészkedés ezen a szinten messze túlmutat, hatvan-nyolcvan méhcsalád már valódi méhlegelőt igényel. Egyes méhészek ma erről maguk is gondoskodnak. A méh-

legelőt mézélő növények magjainak szórása révén terjesztik ki, olykor tudatosan saját területükön túl is. Ezzel jelentősen nő az invázív fajok elterjedtsége (aranyvesszőfajok, selyemkóró). Ugyanez a folyamat játszódik le a vadak intenzív etetésekor is. Az etetésre szánt takarmányokban a szántóföldről származó özönnövények magjai is jelen vannak. A mecseki területekre legtöbbször így kerülnek be a rivális gyomok. Etetésre azért van szükség, mert a jelenlegi vadállomány nagyobb annál, amit a természet eltartóképessége megenged.

A tájvédelem kérdése szorosan összefügg a jogi szokások és hagyományok életerejével, valamint az országos jogalkotás érvényre jutásával. A tételes jog előretörése előtt (19. század vége) a népi jogszokások határozták meg a hétköznapokat és a táj hasznosítását (ANDRÁSFALVY 2004, TÁRKÁNY SZÜCS 2003). A folyamatos állami beavatkozás eltüntette a „fent” és a „lent” jogalkotásának eltérő (ám egymással kölcsönhatásban lévő) gyakorlatát (TÁRKÁNY SZÜCS 2003). A tágabb érvényű helyi jogrendszer hatálya és emléke leszűkült. Ugyanakkor a szokásjog alapján működik például még ma is a gyalogutak használata. A helyi szokások érvényének továbbéléséről vall továbbá, hogy sok helyen nincs kerítés a telkek, a kerti földek, de néhol közvetlenül a házak mögött sem. A természetvédelmi törekvések a tételes jog térnyerésének – a különösen a 20. század második felére felerősödő – folyamatában eleve késve jelentkeztek. Szükségességük – talán újszerűségük miatt is – leginkább értetlenkedést vált ki a helyiek körében. Ez azért van, mert a természeti értékek védelme (főként a területi alapú korlátozás) nehezen magyarázható, egyfajta absztrakciónak számít, hiszen a védelmet kiváltó ökológiai és egyéb kérdések csak összefüggésrendszerben értelmezhetők problémaként.

A védett területek közelsége kétségtelen, hogy a turizmus szempontjából előnyöket jelent. A tájvédelem a természet érintetlenségének mintegy védjegyeként jelenik meg. Az utóbbi másfél évtized tapasztalatai azonban azt bizonyították, hogy a megélhetést nem lehet a turizmusra alapozni. Annak ellenére sem, hogy Kárász a Keleti-Mecsek térség egyik leglátogatottabb faluja. A turisztikai piacon rendkívül nagy a verseny, a vendégforgalom mértéke pedig erőteljesen változó, az idegenforgalom csak jövedelemkiegészítés szempontjából meghatározó. Az elmúlt tizenöt év demográfiai adatai bizonyítják, hogy az, nem elégséges a népesség helyben történő megtartásához.

A tájvédelem (tilalmazás) hatálya a helyi gazdálkodásban korábban fontos területeket (Mecsek, Völgységi-patak partja) érint. Lényeges tevékenységek csak engedéllyel, vagy egyáltalán nem folytathatók. A Tájvédelmi Körzethez tartozó területeken külön kezelési terv határozza meg a természetvédelmi célokat és az erdőművelés módját, a védett természeti területeken (Petróc, Nagy-rét) a művelési ág megváltoztatása tilos, a Petróci-csörge és a Völgységi-patak menti magas-sásos és fűz-, valamint éger ligeteket pedig „megőrzendőnek” írja elő a helyi rendezési terv, ami a gyakorlatban a mederalakító tevékenységek és a fakitermelés tiltását jelenti.

A helyzet azért ellentmondásos, mert a védett területek tulajdonosainak, kezelőinek a természetvédelmi elvek érvényesítése mellett gazdasági szereplőkként is helyt kell állniuk. Ez érvényes a Nemzeti Parkra is. A tájhasználói gyakran kompromisszumokra kényszerülnek, az elvek végrehajthatósága pedig csorbul. A földhasználatot viszont szigorú megkötések szabályozzák. Erre példa a tájhasználat korábbi rendszerének megfelelő – és épp a sokszínűséget erősítő – erdei legelők kérdése. A Mecsekre egykor jellemző erdei legelők ugyanis nem használhatók korábbi formájukban és funkciójuk szerint. Nincs olyan közttes tájhasználati kategória, mely megengedné az erdők legelőként

történő hasznosítását. Bizonyos erdősültségi arány fölött a legelő erdőnek minősül, így üzemtervezni kell. Problémát jelent, hogy az agrártámogatási és vidékfejlesztési támogatások célja, formája, nagysága évről-évre változik, így a művelés jellegének vagy ágának változtatására ösztönöz. Egyik ciklusban a gyepek fenntartása (legeltetése, kaszálása), másokban az erdőtelepítés kifizetődő. Az elérni kívánt környezeti állapot és a táj ökológiai egyensúlya egy elképzelt piramis csúcán áll. Ezt a piramist gazdasági, társadalmi, természeti, nevelési, környezettudati stb. szintek, elemek alkotják. Ha valamelyik elem hiányzik, akkor az egész képződmény deformálódik, ellentmondások tapasztalhatók. Ez gyakorlatban azt eredményezi, hogy az értékek védelme nem hatékony. Ilyen ellentmondás a természet- és tájvédelmi előírások szokásjoggal ellenkező hatása is. Ezt egy kárászi lakos a következőképpen jellemezte: „...itt minden védett, csak egyszer a Homo Mecsekiensist is le kéne védeni valakinek” (Mezei Attila). Az ilyen típusú vélemények a gyakorlatban ritkán járnak együtt valós konfrontációval. A rendelkezések betartása ugyanis függ az azt ellenőrző szerv hozzáállásától, lehetőségeitől, és ami talán még meghatározóbb, a haszonvétel igényétől. Az élettér összeszűkülése és az aktivitás csökkenése miatt, továbbá az érdekvédelmi szervek hiányában széleskörű ellenkezés nem tapasztalható a folyamattal szemben, de a településhatárból élő vagy ahhoz valamilyen haszonvétel terén kötődő – sokféle, de kevés számú – szereplő körében ez rendre megfogalmazást nyer.

A „hagyományos” tájhasználat

A tájkarakter központi elemei az ember alkotta értékek, hagyományos elemek melyek védelme a természethez hasonlóan éppúgy szükséges. Magyarországon ez is a természetvédelem feladata. A tájvédelem mellé főként azért kívánkozik a hagyomány kérdésének szemrevételezése, mert mindkettő „átment” valamit, jelen esetben kultúránk, agrártörténetünk egy szeletét. A hagyományos kifejezés mára széles körben teret nyert a táj hasznosításával foglalkozó tudományokban (tradicionális vagy hagyományos gazdálkodás, -tájszerkezet, -tájhasználat formájában) így fogalmi minőségében is áttekintésre érdemes. Vizsgálata azért is lényeges, mert a hagyományos gazdálkodási formáknak az ösztönzése irányelvként jelentkezik a tájak kezelésében (pl. természetvédelmi vagyongazdálkodás).

Szilágyi Miklós (2000) álláspontja szerint a 19. század közepe és a földkisajátítások között eltelt közel száz esztendő tekintve a paraszti mentalitás, a paraszti eszközkészlet változása, valamint az újítások adaptációja esetében alkalmazható a „hagyományos” kifejezés.

Kárászi vizsgálataim alapján viszont a tájhasználatban erről azért nem beszélhetünk, mert miközben bizonyos elemek funkciójukat megőrzik, a tájhasználat rendszerének egészét mindig az aktuális igények és lehetőségek szabják meg. Egy korszakot sem nevezhetünk ki hagyományosnak, filmkockaként nem merevíthetjük ki egyetlen időszakot sem, ugyanis a rendszer a mindenkori társadalmi, gazdasági követelményeknek megfelelően alakul. A szóhasználat által felvetett kérdéseket a következő gondolatokban összegzem:

- a) A tájhasználat történeti korszakait és választóvonalait a különböző tudományos megközelítések és hagyományról alkotott elképzelések határozzák meg. Az eltérő értelmezések miatt olykor több tájtörténeti korszak is – párhuzamosan – „hagyományosként” élhet.

- b) A határkiélés bizonyos stratégiai kortól függetlenül állandósulhatnak. Kárászon és a környező falvakban ilyen tájkiélési forma a lappangó, ám mindig jelen lévő orrvadászat, aminek gyökerei feltehetően a kései feudalizmus közös erdőbirtoklásáig nyúlnak vissza.
- c) Egyes hasznosítási formák a táj elemeiben, mozaikjaiban hagyományozódnak. A közösen használt erdei legelők, a szállások és az istállóspajták is az állattartás időrendben egymást követő, jelentősebb történeti korszakainak helyszínei voltak. Funkciójuk és kiterjedtségük az idők során változott, azonban a 20. század első felében még egyidejűleg használatban voltak. A tradíció fogalmának alkalmazása az egyes elemek esetében azért problematikus, mert mindhárom elem más-más gazdálkodás-történeti korszakra utal.
- d) Tradíció alatt általában mindenki a saját maga által, gyermekkorában megélt tapasztalatokat értheti.

A felvázoltak tanulsága az, hogy a hagyományos tájhasználat fogalma csak megfelelő történelmi kontextusba helyezve és nem abszolutizált kategóriaként értelmezhető. Hasonlóan azon elméleti reflexiókhoz, melyek bizonyos kulturális elemek, rétegek régi és új, hagyományos és modern ellentétpárjait, illetve azok történetiségét fedték fel a népi kultúra, a népzene, az irodalom vagy a népművészet tárgykörében (HOFER 1994, VOIGT 1988). A kérdéskör sokkal bonyolultabb a múlt és a jelen, vagy a hagyományos és a jelenlegi gazdálkodás pusztá szembeállításánál. Tényként jegyezhetjük azonban, hogy a kollektívizálás a föld tulajdonlásának gyökeres megváltoztatásával a társadalomban és a tájhasználat terén is gyökeres átalakulást hozott. Így a hirtelenszerű, több generáció által is szemmel kísért változások leírására a hagyományos és modern tájhasználat dichotómiája széles körben, általánosan érvényre jutott.

Megvitatás

Környezetünk átalakulása egyre nyomatékosabban veti fel a meglévő természeti és ökológiai értékek védelmének és megmentésének igényét. Kárászon végzett vizsgálataim azt mutatják, hogy ennek szükségessége legtöbbször nem helyi, hanem ösztársadalmi érdekként fogalmazódik meg, hatásai (előnyei és hátrányai) pedig leginkább a vidéken élő emberek, a falvak – és főként egyes társadalmi csoportok – hétköznapjait érintik.

A lokális múlt megismerése nem az ideáltípus keresése, hanem a táj „működésének” megértése miatt fontos. Optimális tájhasználati formák tudományos meghatározása során nem hagyható figyelmen kívül a helyi társadalom, amely amellet, hogy helyben él, fontos tapasztalatokkal és példákkal is szolgál. Különösen akkor, amikor a természet- és tájvédelem valamint a vidékfejlesztés irányelvei is részben a gazdálkodás „hagyományos” formáinak ösztönzésében, a vidék szellemi örökségének megújulásában határozzák meg a jövő irányvonalait (pl. a közelmúltban lezárult AVOP vidékfejlesztési pályázat esetében). Ezek az értékek viszont más társadalmi közegben, és az erőforrások felhasználásának más szintjén keletkeztek, hiszen a faluhatár erőforrásai főként a falun belül felmerült igényeket elégítették ki. A belső élésvöld kiélésének különféle praktikumai, sajátos hasznosítási formái (részes aratás, felesben művelt földek, kölcsönös segítségnyújtás stb.), a közösen használt földterületek, valamint a szokásjog tágabb hatálya

egyfajta térbeli és szociális keretet jelentettek a megélhetéshez. A társadalmi kérdések, belső konfliktusok nagy része a falu hatásköréhez tartozott és a falu határán belül rendeződött el. A helyi társadalom szövege a téveszesítéssel átfurmálódott.

A tradicionalitás, a „hagyományos” gazdálkodás jelenleg csak színező elem (téli szánkózás, állatsmogatás). A piac működése és logikája sokkal erősebben hat, mint bármikor korábban. A hullámszerűen változó piaci viszonyok és a pályázati rendszer az egyes szereplők elkülönülését eredményezik a gazdálkodásban. A tájhasználat tehát szegregálódik. A kultúrtájak értékvesztésének megakadályozása érdekében mozgósítható források inkább a konzervációt erősítik.

A természetvédelem megjelenése, annak térfoglalása egy országos (sőt világméretű) konfliktusnak, a nooszféra és a bioszféra közötti kölcsönhatásnak a visszacsatolása, amely a felsőbb döntéshozatali szinteken meghatározott elvek érvényesítésével halad. Pedig kárászai vizsgálataim, valamint Andrásfalvy Bertalan megállapítása szerint a területek védelmével bármely részét is ragadjuk ki az ember hatóköréből éppen az emberi tevékenység által létrehozott tájat, tájképet, földfelszín és vegetációt próbáljuk rögzíteni (ANDRÁSFALVY 2003). Európa tájainak életerejét is éppen az az életmód adja, amely létrehozta őket (DOWER 1994).

Irodalom

- ANDRÁSFALVY B. 2003: A népi gazdálkodás táj- és földfelszín-alakító tevékenységének nyomairól és azok megőrzéséről. A tájkép-védelem kérdései Magyarországon. In: VISY Zs. (szerk.): Régészeti emlékek kutatása és gondozása a 3. évezred küszöbén. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Ókortörténeti- és Régészeti Tanszék Régészeti Szemináriuma, Pécs, pp. 167–171.
- ANDRÁSFALVY B. 2004: Hagyomány és környezet. In: ANDRÁSFALVY B., DOMOKOS M., NAGY I. (szerk.): Az idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. III. kötet. L'Harmattan, Budapest, pp. 117–138.
- ANDRÁSFALVY B. 2006: Biofilia, az élő természettel való kapcsolat. In: SELMECZI KOVÁCS A. (szerk.): Lélek és élet. Ünnepi kötet S. Lackovits Emőke tiszteletére. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, pp. 134–138.
- CSORBA P. 2004: Tájökológia. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- DOWER M. 1994: Kultúrtáj – Mi az, és miért fontos? In: Kultúrtáj – történeti táj – műemlékvédelem. Nemzetközi tudományos tanácskozás. Budapest – Keszthely, 1993. június 7–11. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, pp. 25–30.
- FAZEKAS I. 2005: Táj történet, élőhelyek, növényzet és állatvilág. In: Fazekas I. (szerk.) A komlói térség természeti és kultúrtörténeti öröksége. RegioGRAFO Bt., Komló, pp. 123–164.
- HOFER T. 1994: Változó paraszti műveltség és a róla alkotott elképzelések. In: LACZKÓ M. (szerk.): A tudománytól a tömegkultúráig. Művelődéstörténeti tanulmányok 14. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, pp. 167–190.
- LUKÁCS K. 1929: A kenderáztatás hatása a halaszvizek állatvilágára. Halászat 30: 47–48.
- MÁTÉ G. 2006: A térbeli aktivitás történeti vizsgálata a táj antropogén morfológiai elemeinek segítségével Kárász település példáján. In: Berta P., Hoppál M., Vargyas G. (szerk.): Etno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve 23: 103–135.
- TÁRKÁNY SZÜCS E. 2003: Magyar jogi népszokások, Akadémiai Kiadó, Budapest
- THÉRON D. 1994: A kultúrtáj védelme Európában. In: Kultúrtáj – történeti táj – műemlékvédelem. Nemzetközi tudományos tanácskozás. Budapest – Keszthely, 1993. június 7–11. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, pp. 38–43.
- SZILÁGYI M. 2000: Hagyomány és újítás a népi gazdálkodásban. In: Veres L., Viga Gy. (szerk.): Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 39: 461–480.
- VOIGT V. 1988: Bevezető. A megváltozó hagyomány (A XVIII. század képének megértéséhez.). In: HOPP L., KÜLLÖS I., VOIGT V. (szerk.): A megváltozott hagyomány. Folklor, irodalom, művelődés a XVIII. században. ELTE Folklore Tanszék, Budapest, pp. 7–37.

LAND CONSERVATION AND „TRADITIONAL” LAND USAGE
AT A VILLAGE IN MECSEK MOUNTAINS

G. MÁTÉ

Hungarian Academy of Sciences, Institute of Ethnology
1014-Budapest, Országház u. 30. e-mail: mategab@gmail.com

Keywords: land conservation, tradition, ethnography, land usage, village Kárász, Mecsek Mountains

Land conservation aims to defend and extend environmental and cultural values. According to my research carried out in Kárász this effort is not forming on local but on higher levels. In the first half of the 20th century the protection of land, in local respect, took place in an indirect way. The community of Kárász tried to maintain the balance and it was manifested in social, economic and nature spheres as well. The base for that, besides social bounds, was bigger autonomy, big independence in the field of law and common properties. The establishment of farmer's co-operative societies has a dissolving effect on both the society and land usage too. In today's individual society keeping alive traditional values and elements that had been evolved among different circumstances may seem anachronistic. Land usage goes to extremities, has to comply with strict environmental rules and market centred more than ever before. Conservation of nature and cultural values appear locally as the outcome of country and world problems in the land getting emptier. The significances of land usage in the past point out essential relations in the networks of land protection and country population, primarily in the allocation of labour, resources and ownership.